Huwen tijdens de advent en de vasten in de 19de eeuw in Vlaanderen

KOEN MATTHIJS
gewoon hoogleraar
BART VAN DE PUTTE
aspirant van het FWO-Vlaanderen
K.U.Leuven, Departement Sociologie

1. OPZET

Volgens de kerkelijke regels mocht (en mag) tijdens de vasten en de advent niet worden getrouwd. De Mechelse catechismus van 1623 verantwoordt dat als volgt:

> "Waerom en laet de H. Kercke de Houwelijcken niet toe in den Advent ende Vasten? Want het tyden zyn van Penitentie ende Devotie/de welcke door de blijschap/die op de Bruyloften ghemeynelijck gheschiedt belet worden".

Het mooie en het goede van de vasten en de advent – dat zijn boete, onthechting en vrome toewijding –, worden belet door een huwelijksviering, en daarom stelde men het huwen maar beter uit tot later.[1] Er was dus een principieel verbod om in de gesloten periodes – toch ruwweg een vijfde van het jaar – te huwen, maar er was wel dispensatie mogelijk. Die werd vaak toegekend, net zoals voor andere bannen. Maar om andere gelovigen niet uit te dagen of te choqueren, moesten de vasten- en adventshuwelijken in mineur en discreet verlopen.

Om principiële en praktische redenen werden de kerkelijke bezwaren niet altijd en niet overal even strikt door de Kerk opgelegd en door de bevolking opgevolgd. De katholieke landen waren in deze restrictiever dan de anglicaanse (Cressy, 1985: 3). Er was trouwens ook een verschil tussen de vasten en de advent: voor de advent was men doorgaans clementer en toleranter dan voor de vasten. De vasten had (en heeft) in de kerkelijke liturgie inderdaad een

[1] Catechismus oft Christelycke Leeringhe, 51: De XXXVI. Lesse, Van het Houwelijck.

sterkere symboolwaarde dan de advent. Volgens Vandenbroeke (1986: 31-32) werden de kerkelijke adventsvoorschriften in België vanaf de late 18de eeuw alsmaar vaker genegeerd, terwijl de vastenregels nog tot de Eerste Wereldoorlog vrij stipt werden nageleefd.

De evolutie van het huwen *in tempore clauso* kan het inzicht in lopende secularisatieprocessen aanscherpen. Dat nagaan en proberen te verklaren, is de bedoeling van ons onderzoek. Dat gebeurt concreet door het meten van de frequentie van het huwen tijdens de advent en de vasten in de lange 19de eeuw (1800-1913), en dit in drie socio-economisch en cultureel verschillende gemeenten, namelijk Leuven, Aalst en Bierbeek. Naast de langetermijnevoluties binnen elke gemeente, krijgen ook de regionale verschillen ruime aandacht.

2. HUWEN IN GESLOTEN PERIODES ALS INDICATOR VAN SECULARISATIE

Het al dan niet huwen in gesloten periodes is een indicatie van de mate van secularisatie, en die is op haar beurt een uitdrukking van de mate van vervreemding van de bevolking van de Kerk.[2] Dat is echter meerzinnig. Volgens Lesthaeghe (1989: 2) zijn er twee tegengestelde krachten:

> "the pressure from the catholic church not to allow marriages during these closed periods and the pressure from the young adults or the widowed to engage in sex prior to marriage but to avoid an illegitimate child."

Er is dus een onderscheid tussen enerzijds de tegenstand van de Kerk tegen het huwen in gesloten perioden – met een wisselende mate van doctrinaire striktheid (zie verder) – en anderzijds de druk vanuit de bevolking om te huwen. Die druk kan het gevolg zijn van vervreemding van de Kerk. (Meer) aanvragen om te huwen in gesloten periodes wijst op (meer) vervreemding van (een deel van) de bevolking. Maar daarnaast moet er rekening worden gehouden met de frequentie van premaritaal seksueel verkeer en van voorhuwelijkse zwangerschap, dus met de frequentie van gedwongen huwelijken,

[2] Met secularisatie bedoelen we het verminderen van de individuele religieuze betrokkenheid. De individuele religieuze betrokkenheid heeft verschillende dimensies (Dobbelaere, 1981: 11-12; 1988: 48, 52-53, 72): het geloof, het volgen van de kerkelijke ethiek (bijvoorbeeld het zich onthouden van buitenhuwelijkse seksualiteit) en kerkelijkheid (het volgen van de kerkpraktijken, zoals het deelnemen aan de zondagsmis, het vervullen van de paasplicht, het huwen voor de Kerk). Het huwen in gesloten perioden zien we als een indicator van deze laatste dimensie (het volgen van de kerkpraktijken).

een fenomeen dat door de clerus erg verschillend werd beoordeeld en/of veroordeeld. Een stijging van het aantal huwelijkssluitingen in gesloten periodes kan dus een gevolg zijn van meer vervreemding, maar ook van meer premaritale zwangerschappen (en/of van een soepeler dispensatiepolitiek). Maar zelfs in het geval van een zwangerschap, negeert wie huwt in een gesloten periode toch het kerkelijke verbod. Indien men dat echt wil, kan men immers bijna altijd vermijden te huwen in de vasten of in de advent. De langste gesloten periode, die van de vasten, duurt ongeveer anderhalve maand. Dat betekent dat, zelfs bij een late vaststelling van de zwangerschap, het huwelijk kan worden uitgesteld.

Volgens Lesthaeghe (1989: 33-34) verschoof de maatschappelijke betekenis van het huwen in de gesloten periodes rond 1800. De vasten-adventsindex *"which is at first a measure of ecclesiastic tolerance versus doctrinal strictness"* werd geleidelijk *"a genuine measure of secularization of the populaton itself."*[3] De min of meer arbitraire cesuur is 1800: voordien was het (niet-)huwen in de advent en in de vasten een indicator van (de mate van) kerkelijke doctrinaire (in)tolerantie, nadien van (de mate van) secularisatie van de bevolking. Die visie wordt hier overgenomen (zie ook Julia, 1991: 202). Argumenten voor zijn visie haalt Lesthaeghe uit een analyse van de evolutie en de spreiding van het aantal huwelijkssluitingen in gesloten periodes in Frankrijk (begin 17de tot en met einde 19de eeuw). De regio's die vanaf de Franse Revolutie en in het daaropvolgende decennium – dat was in Frankrijk een doorbraakperiode voor de secularisatie (Vovelle, 1991: 268) – het hoogst scoorden qua huwelijkssluitingen in gesloten periodes, hadden ook de hoogste scores op andere secularisatieindicatoren, zoals het 'respect' voor de paasplicht en de deelname aan de zondagsmis. De frequentie van huwen in gesloten periodes hangt blijkbaar samen met andere indicatoren van 'respect' voor kerkelijke voorschriften en van het opvolgen van religieuze praktijken. Bovendien was vanaf de Franse Tijd de kerkelijke toestemming in theorie niet meer nodig (Lesthaeghe, 1991: 260).

Voor de interpretatie van de indicator is ook van belang dat de indicator wordt gemeten via de gegevens van de burgerlijke stand. Aangezien de kerkelijke oversten geen rechtstreekse impact hebben op de timing van het huwen voor de wet, meet deze indicator niet zozeer de kerkelijke tolerantie ten opzichte van het huwen in de gesloten perioden, maar het geïnterioriseerde respect van de bevolking zelf voor dit kerkelijk voorschrift.

Deze indicator heeft ook beperkingen. Het huwen in gesloten periodes is maar een beperkte stap van onkerkelijkheid. Het niet-kerkelijk huwen is

[3] Zie ook Lesthaeghe, 1991: 273 voor dezelfde problematiek.

bijvoorbeeld een indicator van een veel diepgaandere secularisatie. Bovendien is de indicator slechts een uitdrukking van een bepaalde dimensie van secularisatie. Het meet het respect voor bepaalde rituele voorschriften, maar is geenszins een indicator van bijvoorbeeld 'het geloof' op zich. Ten slotte is het ook mogelijk dat bij sommige koppels het vermijden van het huwen in gesloten perioden in de eerste plaats is ingegeven door de wens om niet geassocieerd te worden met de (doorgaans marginale) overtreders (Jacquemin, 1998: 216). De indicator heeft dus zijn beperkingen, maar dat belet niet dat de opgemeten verschillen wijzen op temporele veranderingen en op regionale verschillen inzake secularisatie.

3. DATA

De gegevens voor ons onderzoek komen uit de registers van de burgerlijke stand, met name uit de huwelijksakten. Dat administratief document legt de huwelijkssluiting juridisch vast en bevat, naast gegevens over het huwelijk zelf, informatie over onder meer het beroep, de geboorte- en de woonplaats van de bruidegom, van de bruid en van de respectievelijke ouders. De huwelijksakten zijn voor de hele 19de eeuw beschikbaar, ze zijn uniform opgemaakt en meestal goed en leesbaar ingevuld. Zij bieden de mogelijkheid om de langetermijnevolutie van het huwen in gesloten perioden op individueel niveau te analyseren. Voor Bierbeek werden alle huwelijksakten gecodeerd, voor Aalst en Leuven werd een steekproef van een op drie getrokken. Dat resulteerde in 2.130 huwelijksakten voor Bierbeek, 5.496 voor Aalst en 9.330 voor Leuven. In de drie gevallen ging het om de periode 1800-1913.

4. VERKLARINGSKADER

Het 19de-eeuwse secularisatieproces is allesbehalve een éénduidige maatschappelijke transformatie. Een belangrijke motor in dit proces is de socio-economische en culturele modernisering, welke kiemen bevat die kunnen leiden tot een algemene vervreemding van de Kerk. Deze modernisatie leidt evenwel niet overal en altijd tot dezelfde maatschappelijke uitkomsten. Individuen, gezinnen en families zijn immers geen alles absorberende sponzen, maar actoren die zich volgens bepaalde strategieën aanpassen aan hun veranderende leefwereld. De manier waarop zij handelen, is onder meer afhankelijk van hun sociale positie, en van de tijd en de plaats waarin ze leven. Bovendien krijgt de modernisering geen vrij spel. De Kerk mobiliseert middelen om de gevolgen van de modernisatie te keren. We bespreken het samenspel van deze elementen, evalueren de (mogelijke) gevolgen ervan voor de uitkomst van het secularisatieproces, en stellen aan de hand hiervan enkele hypothesen op.

Volgens sommigen maakten de 19de-eeuwse socio-economische en culturele modernisering de weg vrij voor een algemene vervreemding van de Kerk. Met de ruggensteun van de wetenschappelijke en technische ontdekkingen, van de economische expansie én de sociale ellende, van de transport- en communicatierevolutie, en van de daarmee samenhangende culturele veranderingen, weekten mensen zich geleidelijk los van de kerkelijke controle. Ze lieten zich alsmaar minder leiden, respectievelijk beïnvloeden door de restrictieve kerkelijk-doctrinaire regels inzake huwen tijdens de advent en de vasten.

Veel steden verdubbelden of verdrievoudigden in de loop van de 19de eeuw hun inwonersaantal – dit meestal door een positief migratie- en een positief natuurlijk saldo. Er kwam meer druk van meer mensen op een beperkte oppervlakte, en dat had grote gevolgen op de tussenmenselijke omgang. Die lijven moesten immers niet alleen gevoed worden, maar ze hadden ook conflictuele economische, politieke en emotionele bindingen en belangen. Bovendien zorgde de groei van de steden ervoor dat ganse wijken moeilijk 'controleerbaar' werden. In dergelijke omstandigheden werd vervreemding van de Kerk een realistische optie (Art, 1991: 424).

De verstedelijking was uiteraard geen geïsoleerd fenomeen, maar hing samen met andere processen van modernisering, zoals de industrialisatie, de tertialisering en de transformatie van de transportinfrastructuur. De wonderen van de wetenschap en van de techniek werden met veel vertoon van slagkracht aan het publiek getoond. Een deel daarvan keek overigens niet passief toe, maar stond open voor de vernieuwingen; deze mensen wilden bij wijze van spreken de trein van de vernieuwing niet missen.

Dat alles veranderde de structuur van het dagelijkse leven: mensen stonden voortaan in andere rol- en afhankelijkheidsverhoudingen, er waren nieuwe machtsmechanismen in voege, en de sociale mobiliteit verliep langs andere bruggen en wegen. De klassieke 19de-eeuwse stand- en klassenverhoudingen ontbonden ten gunste van een rangensamenleving, waar het onderwijs en het beroep alsmaar belangrijker werden. Statusstrijd werd voortaan met andere wapens en in een andere arena uitgevochten. Dat had een grote impact op het huwelijksgedrag: de ouderlijke inbreng werd meer en meer weggeduwd ten voordele van de eigen inbreng (Parsons, 1954: 177-196). Dat beïnvloedde ook het huwen in gesloten periodes, want een element van behoudende sociale controle was weggevallen.

Naast economische, was er ook culturele vernieuwing: er emancipeerden zich 'nieuwe', 'moderne' waarden, opvattingen, normen, overtuigingen en ideologieën. Die cirkelden vaak rond vooruitgang, vernieuwing en objectivisme, maar tegelijk ook rond romantisering en subjectivisme. Belangrijk voor het gezinsleven was ook het proces van emotionalisering van de tussenmenselijke omgang, dit zowel in de man-vrouw- als in de ouder-kindrelatie. Dat 'nieuw' cultureel patrimonium werd niet alleen gepromoot en doorge-

geven via de klassieke socialisatiemechanismen, maar ook via de pers, de literatuur, het toneel en het onderwijs (Art, 1991: 416). Dus niet alleen langs de private en informele mechanismen van gezinnen en andere primaire groepen, maar ook via publieke, formele en gebureaucratiseerde kanalen. 'Modern' dus. Die nieuwe, sommigen zeggen 'nieuwerwetse' denkbeelden stonden min of meer vaak haaks op de traditionele, en waren een doorn in het oog voor de toenmalige katholieke fundamentalisten en traditiebewakers. 'Slechte kranten en toneelstukken' wekten gemakkelijk de toorn van de kerkelijke overheden (Art, 1979: 37). Zoals vaak waren de steden de voortrekkers: zij huisvestten de laboratoria van de moderniteit, en daarom volgde de Kerk wat daar gebeurde met kritische argusogen.[4]

De successen van de industrie, de koloniale expansie, de explosie van de verkeers- en communicatie-infrastructuur waren nieuwe menselijke beheersingsstrategieën met typische kenmerken zoals meer doelrationaliteit, meer bureaucratie en meer instrumentalisme. Kortom, meer van wat A. Comte (1998) in het begin van de 19de eeuw 'het positieve stadium' noemde in zijn fameuze 'wet van de drie stadia'. Het wetenschappelijke positivisme was dé opstap naar een nieuwe politieke, economische en sociale heilsleer. In allerlei 19de-eeuwse maatschappijdiagnoses – zoals die van K. Marx, E. Durkheim, F. Tönnies en M. Weber – komt die spanning tussen 'oud' en 'nieuw', tussen het Ancien Régime en de industriële samenleving, telkens opnieuw naar voren. Dat alles creëerde nieuwe verwachtingen, maar ook nieuwe twijfels, misschien zelfs angst. Een ideale voedingsbodem dus voor 'anomie', of spanning tussen dromerige verwachtingen en feitelijke mogelijkheden (Durkheim, 1997).

Samenvattend kunnen we stellen dat door de verstedelijking, de economische transformatie, de verminderde ouderlijke controle, de opkomst van de nieuwe waarden en de relativering van de kerkelijke leer door nieuwe maatschappijvisies er niet alleen een nieuwe 'Alltag' ontstond, maar tevens nieuwe kaders om die 'Alltag' te interpreteren. Het ligt in de lijn van de verwachtingen dat deze socio-economische en culturele modernisering een impact had op het religieus gedrag, op de godsdienstbeleving en op de vervreemding (soms zelfs de vijandigheid) van de bevolking (Art, 1991: 434). Langs die weg had dit ook een effect op (de mate van) het huwen in gesloten periodes: de modernisering zou het huwen in die periodes alsmaar gemakkelijker maken.

[4] Typerend is de volgende uitspraak van Bisschop Delebecque (1838-1864): "(de steden) zijn tamelijk verdorven en dit wegens de slechte boeken, de ongodsdienstige dagbladen, de toneelspelen, de ontuchthuizen en de herbergen die tot laat in de nacht open zijn" (Art, 1979: 41).

Maar deze manier van voorstellen is volgens sommigen te eenvoudig, de sterkte van al dat 'nieuwe' mag niet worden overschat. Om twee redenen had de 19de-eeuwse socio-economische en culturele modernisering een kleinere impact op de godsdienstbeleving dan vaak wordt aangenomen. Ten eerste mag een 'zijdelingse' ontwikkeling zoals de industrialisatie – hoe belangrijk ook – niet worden opgeblazen tot dé 19de-eeuwse hoofdstroom. De impact van de socio-economische vernieuwing en van de industrialisatie was al bij al vrij beperkt, zeker in Vlaanderen. Niet alle aspecten van vernieuwing werden trouwens even massaal en even enthousiast aanvaard, gesteund en doorgegeven. Het doordeweekse Vlaamse leefkader was en bleef in de 19de eeuw voor een goed deel traditioneel en katholiek (Art, 1991: 435). Dat zou betekenen dat er maar weinig veranderde aan het 19de-eeuwse patroon van huwen in gesloten periodes.

Ten tweede was er in de loop van de 19de eeuw krachtig verzet van de Kerk tegen bepaalde ontwikkelingen. De assertiviteit en de slagkracht waarmee ze dat deed, verschilde naargelang van haar lokale machtspositie, en die hing samen met de lokale context van meer of minder industrialisatie, meer of minder urbanisatie, meer of minder socialistische agitatie. De positie van de Kerk was in de 19de eeuw lang niet eenduidig.[5] In het begin van de 19de eeuw was die positie erg precair door de revolutionaire aanpak van de Franse overheersers. Daarop volgde de iets minder harde, maar toch nog streng controlerende napoleontische aanpak, en vervolgens de 'protestantse' dominantie uit de noordelijke provincies van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Op het moment van de Belgische onafhankelijkheid (1830) had de Kerk zich van die Franse en Hollandse nekslagen niet of nauwelijks hersteld (Art, 1974: 5). Dat veranderde in de loop van de tweede helft van de 19de eeuw; er was toen een duidelijke katholieke machtsopbouw. Die macht werd ingezet tegen de sluipende, verontrustende secularisatie die vanuit socialistische en liberale hoek werd gestuurd en gesteund. Eeuwenlang was 'het volk' beschermd door haar agrarisch isolement, maar nu stond het meer en meer bloot aan *"besmetting door nieuwerwetse ideeën en door de liberale tijdsgeest"* (Geens, 1984: 160). Dat was voor de kerkelijke overheid onaanvaardbaar. Vanaf ongeveer 1860 bundelden de verschillende katholieke krachten hun verzet tegen de liberale secularisatieplannen, maar ook tegen andere 'moderne' ontwikkelingen. Vooral onder paus Pius IX was er een forse missioneringsstrijd voor het behoud van de traditie en van het katholicisme bij het gewone volk. Voor die strijd gebruikte de Kerk – o ironie – merkwaardig genoeg de 'moderne' communicatiekanalen zoals de kranten en de weekbladen. De eerste grootschalige

[5] "... la déchristianisation est d'abord un combat." (Boutry P., 1991: 280).

mobilisatie van 'het volk' kwam er in de jaren 1870-1880 met de Romeinse kwestie en de Schoolstrijd, wat leidde tot een groei van het confessionalisme en tot "een brede volkssteun voor de katholieke zaak" (Billiet, 1988: 105). Met name de periode tussen 1890 en 1910 was 'ideaal' voor het kerkelijk tegenoffensief tegen het liberalisme, het socialisme en de secularisatie (Art, 1992: 228). Dat offensief kreeg trouwens de nodige politieke ruggensteun van enkele opeenvolgende homogeen katholieke regeringen. De Kerk slaagde er toen in haar positie in het onderwijs, in de pers, in het verenigingsleven, en in de wezen-, de bejaarden- en de ziekenzorg, stevig uit te bouwen.

Tegenover de visie dat het 19de-eeuwse Vlaanderen sterk moderniseerde en dat dit een groot en direct effect had op de godsdienstbeleving van de bevolking, staat dus een andere, sterk relativerende benadering. Een synthese van beide visies levert wellicht een accuraat beeld op. Het complexe samenspel van enerzijds de socio-economische en culturele modernisatie en anderzijds de (machts)positie van de Kerk creëerde maatschappelijke omstandigheden die voor de ontwikkeling van de secularisatie niet overal en niet voor iedereen even (on)gunstig waren.

Ten eerste kwamen sommige groepen meer en/of intenser in aanraking met de 'moderne cultuur' en met een 'moderne leefomgeving', en dat beïnvloedde hun individuele kerkelijke betrokkenheid en hun opvattingen over de (on)wenselijkheid om te huwen tijdens de vasten en de advent. We stellen dan ook als hypothese dat sommige groepen meer in de gesloten periode zullen huwen: (1) de jongere generaties (meer dan de oudere), (2) de niet-boeren (meer dan de boeren), en (3) de lagere sociale klassen (meer dan de hogere). Het verschil tussen de jongere en de oudere generaties verwachten we omdat we aannemen dat het contact met de moderne cultuur toeneemt in de loop van de 19de eeuw. Het verschil tussen de andere groepen verwachten we omdat deze groepen op een verschillende manier geconfronteerd worden met een door de modernisering veranderde alledaagsheid (zoals urbanisering en industrialisering).

Ten tweede speelde niet alleen de mate en de aard van het contact met de moderne cultuur en leefomstandigheden een rol, sommige groepen waren ook 'kwetsbaarder' om in de gesloten perioden te huwen. Twee groepen verdienen hier bijzondere aandacht. Ten eerste de hertrouwers. Om drie redenen stonden zij onafhankelijker dan de eersthuwenden tegenover de kerkelijke doctrine: (1) ze waren gemiddeld ouder, en (2) ze waren economisch onafhankelijker,[6] en (3) het huwelijk was voor hen symbolisch minder

[6] Dit mag niet worden overdreven: voor velen (vooral vrouwen?) was er van economische onafhankelijkheid nauwelijks sprake.

belangrijk. Daarom bekommerden zij zich minder om de timing van hun huwelijk (Van Poppel, 1992: 287).[7] Een tweede aparte groep zijn degenen die voor hun (eerste) huwelijk een onwettig kind hadden, en dat wilden wettigen door te huwen. Die groep zette via hun natuurlijk kind – een sociaal zichtbaar fenomeen – een belangrijke secularisatiestap, zij het vaak, misschien zelfs meestal ongewild. Die stap wijst niet meteen op minder respect voor de kerkelijke rituelen, maar het is wel een signaal in die richting. En het één versterkt het ander: inzake 'deviantie' is de eerste stap vaak het moeilijkst. Het huwen in een gesloten periode is voor deze groep dus een bevestiging van hun onverschilligheid ten opzichte van de Kerk, of algemener van het falen van de sociale controle.[8]

Het logische gevolg van beide hypothesen is dat er ook regionale verschillen te verwachten zijn. Het aandeel van de 'risicogroepen' zoals de hertrouwers en de groep met een natuurlijk kind, maar ook van andere 'risicogroepen', verschilt tussen de gemeenten. Dit zal automatisch leiden tot een hogere graad van secularisatie. Maar niet alleen de samenstelling van de bevolking is van belang. De modernisatie kon zich in de steden enten op de al bestaande kerkvervreemding. Dat de oude stedelijke cultuur een zekere mate van kerkvervreemding inhield, is aannemelijk; zij zorgde voor een gunstige voedingsbodem voor de latere modernisatie en afbouw van de kerkelijkheid (Art, 1979: 84). De steden konden de zwakte van de Kerk in het begin van de 19de eeuw bij wijze van spreken 'gebruiken' om deze vervreemding voort te zetten, c.q. te versterken.

Bij het verklaren van de tussengemeentelijke verschillen is ook de timing van de modernisatie van belang: waar de modernisatie startte vóór de heropleving van de Kerk, zal de Kerk het op het einde van de 19de eeuw moeilijker hebben gehad om de vervreemding tegen te gaan. In de gemeenten waar dit niet zo was, waren er betere kansen voor de Kerk. We verwachten in dergelijke gemeenten een minder sterke secularisatie. Deze stelling nuanceert ook de hypothese dat jongere generaties meer gesecularisseerd waren dan oudere. We verwachten dat het verschil tussen jongere en oudere generaties minder sterk zal zijn in die gemeenten waar de modernisatie niet of nauwelijks startte vóór de heropleving van de Kerk. Vermoedelijk geldt hetzelfde ook voor de hypothese dat niet-boeren en lagere sociale klassen meer gesecularisseerd zijn dan respectievelijk boeren en hogere sociale klassen.

[7] De evolutie van de hertrouwhuwelijken is een minder goede indicator van de secularisatie omdat de Kerk hiervoor al van oudsher minder aandacht had.

[8] Voor meer duiding omtrent de verminderde sociale controle op het huwelijksgedrag, zie o.m. Shorter, 1975.

5. ONDERZOEKSGEBIEDEN

Het inwonersaantal van Leuven en van Aalst groeide fors in de loop van de 19de eeuw (zie tabel 1). In het begin van de eeuw was Leuven – met 20.000 inwoners – naar toenmalige Belgische maatstaven middelgroot, vergelijkbaar met Mechelen en Namen, groter dan Aalst, kleiner dan Gent en Brussel. Magits (1974: 191) beschrijft het toenmalige Leuven als volgt: *"de stad bezat eerder een kommercieel-artisanaal dan industrieel karakter en de nadruk lag vooral bij de ambachtelijke bedrijven."* Leuven was in de 19de eeuw een universiteits- en garnizoensstad, een bestuurlijk-administratief centrum en een verkeersknooppunt.

Aalst had rond 1800 een goede 10.000 inwoners, maar dat aantal verdrievoudigde op honderd jaar tijd. Aalst was relatief klein, en er was vrij veel agrarische activiteit. In de Franse Tijd was het noch een bestuurlijke, noch een gerechtelijke hoofdplaats; die eer was in het oosten van Oost-Vlaanderen weggelegd voor Dendermonde. Aalst werd trouwens ook later dan Leuven met het spoorwegnet verbonden. Het 19de-eeuwse Aalst bestond uit drie delen: de oude stadskern, het gehucht Mylbeke, en het gehucht Schaarbeke. Die gehuchten waren in het begin van de 19de eeuw landelijk, maar ze hadden wel de helft van het inwonersaantal (De Hauwere, 1964: 198). Dat bleef zo tot het midden van de eeuw. Het kleinstedelijk karakter van Aalst komt ook in andere aspecten tot uiting: *"Behalve door de kerk wordt de in een agrarische economie wortelende nog bijna feodale mentaliteit van vóór de komst van de trein in stand gehouden door een zeer persoonlijke relatie"*, schrijft Humbeeck (1999: 12) over het Aalst van de eerste helft van de 19de eeuw. Zoals in Leuven, was de industrialisering in Aalst aanvankelijk beperkt, wat pas veranderde in het midden van de 19de eeuw.

Bierbeek ten slotte was en bleef gedurende de hele 19de eeuw een plattelandsgemeente op de grens raakvlak van het Hageland en de Brabantse leemstreek. Landbouw was de dominante activiteit.

Naast demografische, waren er ook socio-economische verschillen tussen de drie regio's –meteen de reden uiteraard waarom ze als onderzoeksgebied werden gekozen. Dat gaf hen een andere uitgangspositie in hun secularisatieproces. Typerend is dat in de periode toen de Kerk relatief zwak stond, dus ruwweg vóór 1830, er bij de Leuvense bruidegoms maar 2% boeren waren. In Aalst was dat een op vijf en in Bierbeek nog meer (tabel 2).[9] Op de industriearbeiders na, waren alle andere categorieën in Leuven sterker vertegenwoordigd. Het aandeel fabrieksarbeiders was in elke gemeente relatief klein, maar was het grootst in Aalst, en vanaf het midden van de eeuw nam het daar toe. De verbeterde verkeersinfrastructuur met de kanalisering van de Dender in 1867, de aanleg van nieuwe steenwegen en vooral de spoorwegverbinding met Dendermonde (1853) en Brussel (1856) speelden daarin een rol. Naast de dominante textielindustrie, waren ook de suikernijverheid, de tabaksnijverheid, de jeneverstokerijen en brouwerijen belangrijk (Matthijs, 2001). Ook Leuven industrialiseerde de laatste decennia van de 19de eeuw, maar dat was veeleer bescheiden. Handel en diensten bleven de stuwende krachten van de economie. De groei in de dienstensector werd gedragen door de expansie van de universiteit, de stadsadministratie, de militaire kazernes, de scholen, de rechtbanken, de gevangenissen en de ziekenhuizen. Groot-schalige industriële tewerkstelling was er in de Centrale Werkplaatsen van de Spoorwegen (vanaf 1863), in enkele metaalfabrieken en in de voedingssector (zie Matthijs, 2001).

TABEL 1: AANTAL INWONERS VAN LEUVEN, AALST, BIERBEEK, BRUSSEL EN GENT

Jaar	Leuven	Aalst	Bierbeek	Brussel	Gent
1755	15.542		976	54.310	+/- 40.000
1780		+/- 10.000			
1784			1.431		
1806	23.910	12.151	1.795	73.928	58.199
1830	25.643	14.791	2.280	98.279	83.783
1856	30.765	18.021	2.827	152.828	108.925
1876	33.917	20.982	2.900	161.816	127.653
1900	42.070	29.203	3.317	183.686	160.133

Bron: De Hauwere, 1964: bijlage, Van Buyten, 1989: 41, Bovin, e.a., 1985: 43; Matthijs, e. a., 1997: 28; verschillende edities van *Statistique de la Belgique. Population. Mouvement de l'état civil;* Vrielinck, 2000: vol 3.

[9] De analyse is beperkt tot het eerstvermelde beroep. Omdat tweede en derde beroepen vaak werden vermeld, kan dat een wat vertekend beeld geven, zeker als er terzake systematische verschillen zijn tussen de gemeenten.

TABEL 2: BEROEPENINDELING VAN DE BRUIDEGOMS (LEUVEN, AALST EN BIERBEEK, 1800-1913)

	1800 - 1830			1831 - 1865			1866 - 1913		
	Aalst	Bier-beek	Leu-ven	Aalst	Bier-beek	Leu-ven	Aalst	Bier-beek	Leu-ven
Hoge burgerij	5,6	1,0	8,7	3,1	0,8	8,2	4,7	0,9	10,5
Lage burgerij	22,4	6,9	25,8	21,7	6,9	20,7	22,7	9,8	26,4
Boeren	20,3	26,7	2,3	9,4	43,3	3,1	6,8	49,4	0,9
Laaggeschoolden (niet-fabriek)	33,3	43,3	40,1	32,6	37,2	51,6	32,0	28,9	40,9
Fabrieksarbeiders	8,8	1,2	4,1	24,5	0,8	5,3	27,5	1,5	11,0
Ongeschoolden	7,2	15,1	17,3	6,8	10,9	9,1	4,5	8,6	7,5
Zonder beroep	0,6	0,3	0,6	1,2	0,0	1,7	1,0	0,7	2,5
Niet leesbaar	0,0	0,3	0,6	0,1	0,0	0,1	0,2	0,2	0,2
Niet gegeven	1,9	5,2	0,4	0,7	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
N (100%)	953	404	1.811	1.449	626	2.617	3.082	1.100	4.901

Bron: eigen data

De beroepenindeling in tabel 2 is gebaseerd op de beroepstitels van de bruidegoms opgenomen in de huwelijksakten van de burgerlijke stand.[10] Een indeling die louter gebaseerd is op beroepstitels heeft tal van beperkingen (zie hiervoor onder andere: De Belder, 1976; Vermeulen, 1985; Vanhaute, 1999; enz.), doch laat wel toe enige betekenisvolle categorieën ten opzichte van elkaar af te lijnen. De categorie 'hoge burgerij' bestaat onder meer uit eigenaars, renteniers, vrije beroepen, industriëlen, groothandelaars, ... De categorie 'lage burgerij' bestaat voornamelijk uit winkeliers, kooplui, ambachtslui, bedienden en onderwijzers. Bij de laag- en ongeschoolden wordt een onderscheid gemaakt tussen degenen die geen of waarschijnlijk geen arbeid verrichten in fabrieken of grote werkplaatsen (b.v. timmermansgasten, trambestuurders, dienstpersoneel, ...) en degenen die dat wel of waarschijnlijk wel doen (fabrieksarbeiders, werkmannen in een spoorwegatelier, ...).[11] Met 'laaggeschoold' bedoelen we dat er enige vorm van scholing aanwezig is, eventueel een praktijkgerichte opleiding op de werkplaats. De groep van de 'laaggeschoolden' wordt aangevuld met de groep van de kleine handelaars zoals melkboeren en tabakslijters. Tot de 'ongeschoolden' worden onder andere gerekend: dagloners, kanaalarbeiders, straatvegers, ...

[10] Voor de beschrijving van de procedure zie Peeters, 1996.

[11] Een probleem hierbij is dat bepaalde beroepen een grotere kans hebben om in een fabriek uitgeoefend te worden naarmate de 19de eeuw vordert. Dit probleem is echter niet te verhelpen. Een voorzichtige interpretatie is dus vereist.

6. ANALYSE

De analyse bestaat uit twee stappen. Ten eerste bekijken we de evolutie van het huwen in de gesloten periode per gemeente en per type huwelijk (met of zonder hertrouwers). Na deze exploratieve analyse gaan we na of de vooropgestelde hypothesen correct zijn. Dit doen we onder andere aan de hand van een logistische regressieanalyse.

6.1. De vasten- en adventsindex

De evolutie van het aantal vasten- en adventshuwelijken wordt gemeten aan de hand van drie indexen: een vasten-, een advents- en een vastenadventsindex - die laatste index is de combinatie van de eerste twee. We gebruiken de berekeningsprocedure van Lesthaeghe (1989). Het eerste element is het reële aantal huwelijkssluitingen tijdens de advent en/of de vasten, het tweede het verwachte aantal indien de vasten en/of de advent geen invloed zouden hebben op het huwelijksgedrag. Indien er geen effect is van de regels rond gesloten periodes, zal het aantal huwelijkssluitingen tijdens de advent en/of de vasten gerelateerd zijn met het gemiddeld aantal huwelijkssluitingen over alle maanden van het jaar. Voor een periode van bijvoorbeeld vijftig dagen verwachten we dan 50/365-sten (of 50/366-sten) van het totaal aantal huwelijkssluitingen in een jaar. Deling van het geobserveerde aantal huwelijkssluitingen door het verwachte aantal, levert een index op. Die wordt voor de interpretatieve handigheid vermenigvuldigd met 100. Die index is 100 als de ban op de vasten- en/of de adventshuwelijken geen effect heeft, hij is kleiner dan 100 indien er minder huwelijkssluitingen zijn dan verwacht. Indien het kerkelijk voorschrift zeer stipt wordt nageleefd, zal de index dicht bij 0 liggen. Tabel 3 geeft een voorbeeld van berekening van de vastenindex voor het jaar 1805.

TABEL 3: WIJZE VAN BEREKENING VAN DE VASTENINDEX

Vasten	47 dagen		
Jaar	365 dagen		
Verwacht in vasten	47/365, dat is 12,9% vh aantal huwelijkssluitingen		
Berekening van de index voor 1805			
Geobserveerd en verwacht aantal huwelijkssluitingen		Berekening van de index	
Geobserveerd in de vasten	22	Geobserveerd/verwacht	0.57
Geobserveerd in het jaar	297		X100
Verwacht in vasten 1805	12,9% van 297=38,3	Vastenindex voor 1805	57

Bij het berekenen van de vastenindex werd rekening gehouden met de jaarlijkse verschuiving van de paasdag en dus van de vasten, een verschuiving die vrij aanzienlijk kan zijn. Omdat de huwelijksakten de exacte huwelijksdatum vermelden, en omdat de datum van paasdag kan worden bepaald, kan exact worden nagegaan hoeveel huwelijkssluitingen er tijdens de vasten waren. Onderzoeken die niet steunen op de exacte individuele gegevens uit huwelijksakten, gebruiken de maarthuwelijken als indicatie van de vastenhuwelijken, wat uiteraard maar een benadering is. Voor de advent is dat geen probleem. Kerstdag ligt vast op 25 december, en daarom kan de adventsindex worden berekend via het aantal decemberhuwelijken.[12]

6.2. Verschillen tussen Leuven, Aalst en Bierbeek

Figuur 1 geeft de evolutie van de vasten-adventsindex voor de eerstehuwelijkssluitingen – dat zijn huwelijkssluitingen van een nooit eerder gehuwde man met een nooit eerder gehuwde vrouw.[13] Er zijn enkele opmerkelijke verschillen tussen Leuven, Aalst en Bierbeek: de Leuvense index is het hoogst, de Bierbeekse het laagst, de Aalsterse situeert zich daar tussenin. In Leuven stijgt de index systematisch, wat wijst op afnemend 'respect' voor gesloten periodes en op toenemende secularisatie. Rond 1910 bedroeg de Leuvense index 80, wat betekent dat de kerkelijke ban toen nog maar weinig effect had. In Aalst daarentegen daalt de vasten-adventsindex in de loop van de 19de eeuw. In 1910 was de Aalsterse vasten-adventsindex 50; daar werd duidelijk rekening gehouden met de kerkelijke voorschriften. Ook in Bierbeek was er een daling, maar die is moeilijk te duiden wegens de grote toevalsschommelingen door de kleine aantallen. Er zijn dus duidelijk regionale verschillen.

12. De advent telt altijd vier zondagen. De eerste zondag valt ten laatste op 3 december. De schommelingen in het begin van de advent zijn dus tamelijk beperkt, waardoor de vertekening door het gebruik van het aantal decemberhuwelijken geen problemen oplevert.

13. Als visueel hulpmiddel wordt in deze en volgende grafieken gebruikgemaakt van polynomen. De polynoom is een lijn die de algemene trend in een cijferreeks weergeeft. De punten van de polynoom worden berekend op basis van de jaarscores van de gehanteerde index (vasten, advent, vasten-advent). Hierbij legt men als voorwaarde op dat de polynoom een beperkt aantal buigpunten heeft. Bijgevolg krijgt men een eenvoudige lijn die helpt de algemene evolutie van een bepaalde curve te bepalen. R^2 geeft weer in welke mate de oorspronkelijke curve afwijkt van de trendlijn. De minimumwaarde = 0, de maximumwaarde = 1 (totale overeenkomst).

FIGUUR 1: EVOLUTIE VAN DE VASTEN-ADVENTSINDEX (ALLEEN EERSTE HUWELIJKEN).

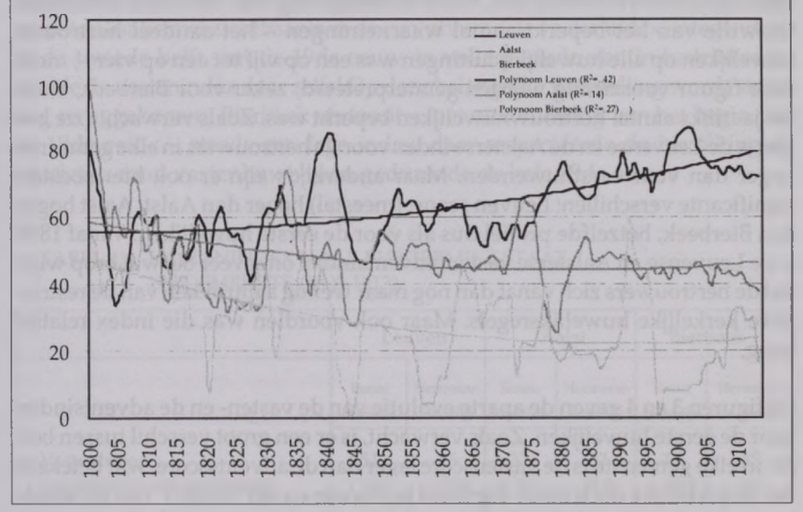

FIGUUR 2: EVOLUTIE VAN DE VASTEN-ADVENTSINDEX (ALLEEN HERTROUWHUWELIJKEN).

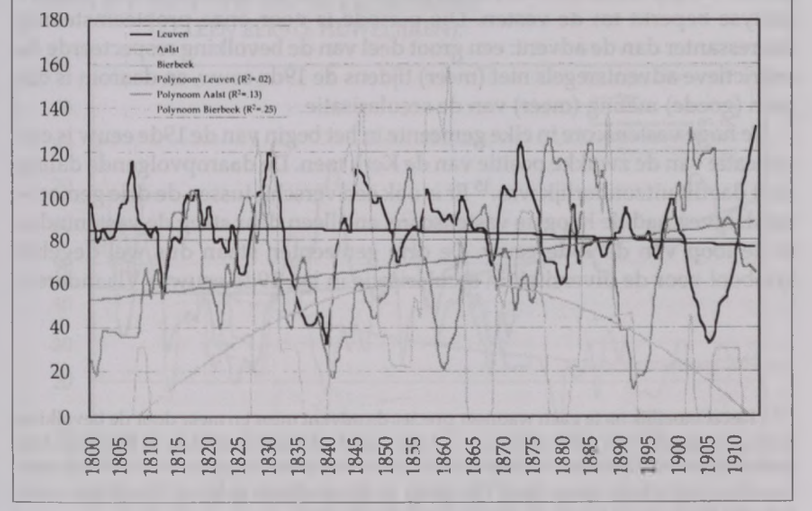

Figuur 2 geeft de vasten-adventsindex voor de hertrouwhuwelijken – dat zijn huwelijkssluitingen met minstens een hertrouwer. In de 19de eeuw gaat het bijna altijd om verweduwden, want echtscheiding was toen zeer zeldzaam. Omwille van het beperkt aantal waarnemingen – het aandeel hertrouwhuwelijken op alle huwelijkssluitingen was een op vijf tot een op vier –, moet deze figuur voorzichtig worden geïnterpreteerd, zeker voor Bierbeek, waar het jaarlijks aantal hertrouwhuwelijken beperkt was. Zoals verwacht (zie hoger) is de Leuvense en de Aalsterse index voor de hertrouwers in elke gemeente hoger dan voor eersthuwenden. Maar anderzijds zijn er ook hier sociaalsignificante verschillen: Leuven scoort (meestal) hoger dan Aalst, Aalst hoger dan Bierbeek, hetzelfde profiel dus als voor de eerste huwelijken. Vanaf 1890 is de Leuvense en Aalsterse vasten-adventsindex ongeveer 80, wat erop wijst dat de hertrouwers zich vanaf dan nog maar weinig aantrokken van de restrictieve kerkelijke huwelijksregels. Maar ook voordien was die index relatief hoog.

De figuren 3 en 4 geven de aparte evolutie van de vasten- en de adventsindex voor de eerste huwelijken. Zoals verwacht, is er een groot verschil tussen beide: in elke gemeente is de vastenscore lager dan de adventsscore, wat betekent dat de kerkelijke doctrinaire stiptheid tegenover en het 'respect' van de bevolking voor de vasten 'overal' groter was dan voor de advent. In Leuven had de advent in de 19de eeuw nauwelijks nog invloed. Maar ook in Aalst verminderde die invloed geleidelijk. De vastenrestricties waren blijkbaar steviger en hielden langer stand dan die van de advent.[14] Om die reden wordt de verdere analyse beperkt tot de vasten. Die periode is voor onze probleemstelling interessanter dan de advent: een groot deel van de bevolking respecteerde de restrictieve adventsregels niet (meer) tijdens de 19de eeuw, en daarom is dat geen (goede) meting (meer) van de secularisatie.

De hoge vastenscore in elke gemeente in het begin van de 19de eeuw is een indicatie van de zwakke positie van de Kerk toen. De daaropvolgende daling leert dat dit uitzonderlijk was.[15] Er is ook een verschil tussen de drie gemeenten: Leuven had de hoogste vastenscore, en alleen daar steeg de vastenindex in de loop van de 19de eeuw. De drie gemeenten staan dus wel degelijk symbool voor de diversiteit in secularisatie in het 19de-eeuwse Vlaanderen.

---

[14] Het is moeilijk na te gaan wanneer precies de advent meer en meer door de bevolking werd genegeerd. Julia (1991: 202) stelt dat het aantal adventshuwelijken in Frankrijk fors toenam tijdens de Revolutie. Nadien zou de Kerk er niet meer in slagen om de huwelijksban van de advent te laten respecteren. Dit stellen we in grote lijnen ook vast voor België, maar er is wel een verschil tussen de drie onderzoeksgebieden.

[15] Hetzelfde fenomeen wordt vastgesteld in Frankrijk, zie Julia, 1991: 202.

Het verschil tussen de drie regio's nam tussen 1810 en 1870 zelfs toe. Ook voor de hertrouwenden was de vastenindex in Leuven groter dan in Aalst en in Bierbeek (tabel 4). Een belangrijke conclusie uit figuur 3 is dat de Aalsterse industrialisatie niet zichtbaar is in de evolutie van de vastenindex, integendeel. In de tweede helft van de 19de eeuw, in volle periode van industrialisatie, daalde de vastenindex daar zelfs! Op deze belangrijke vaststelling wordt straks nog teruggekomen. Bierbeek vertoont – met uitzondering van het begin van de 19de eeuw – steeds een lage index; daar respecteerde de bevolking de restricties rond vastenhuwelijken gedurende de hele 19de eeuw.

TABEL 4: VASTENINDEX NAAR BURGERLIJKE STAAT EN GEMEENTE (1800-1913)

	Leuven		Aalst		Bierbeek	
	Eerste huwelijk	Hertrouwhuwelijk	Eerste huwelijk	Hertrouwhuwelijk	Eerste huwelijk	Hertrouwhuwelijk
Vastenindex	51	66	32	57	17	35
Aantal huwelijkssluitingen	7 510	1 820	4 582	914	1 843	317

FIGUUR 3: EVOLUTIE VAN DE VASTENINDEX (ALLEEN EERSTE HUWELIJKEN).

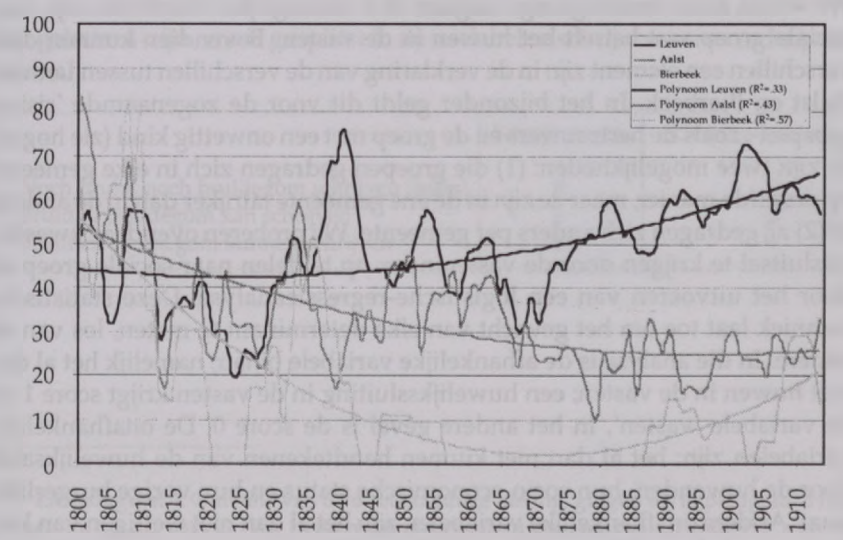

FIGUUR 4: EVOLUTIE VAN DE ADVENTSINDEX (ALLEEN EERSTE HUWELIJKEN).

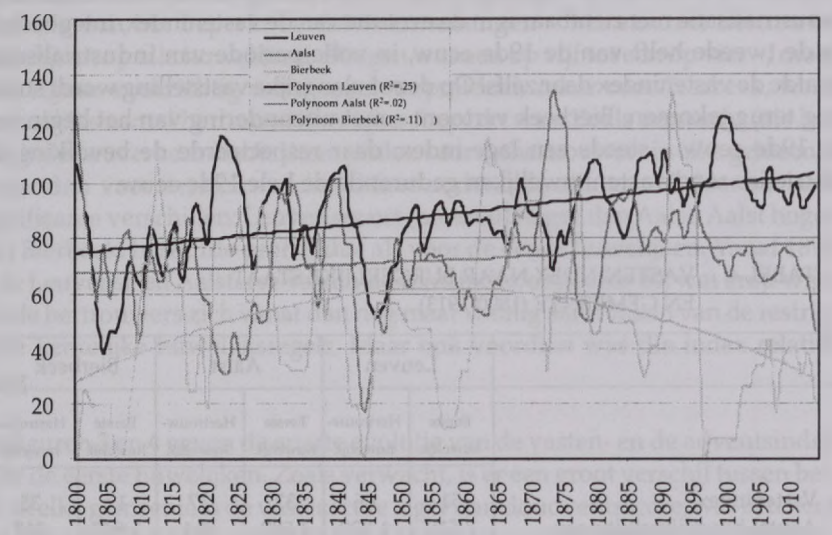

6.3. Verschillen tussen sociale groepen

We willen zoals eerder gezegd nagaan of er belangrijke verschillen zijn naar sociale groep wat betreft het huwen in de vasten. Bovendien kunnen deze verschillen een element zijn in de verklaring van de verschillen tussen Leuven, Aalst en Bierbeek. In het bijzonder geldt dit voor de zogenaamde 'risicogroepen', zoals de hertrouwers en de groep met een onwettig kind (zie hoger). Er zijn twee mogelijkheden: (1) die groepen gedragen zich in elke gemeente op dezelfde manier, maar ze zijn in de ene gemeente talrijker dan in de andere, of (2) zij gedragen zich anders per gemeente. Wij proberen over deze kwesties uitsluitsel te krijgen door de vastenindex op te delen naar sociale groep en door het uitvoeren van een logistische-regressieanalyse. Deze statistische techniek laat toe om het gewicht van elke determinant te meten, los van de andere. In die analyse is de afhankelijke variabele binair, namelijk het al dan niet huwen in de vasten; een huwelijkssluiting in de vasten krijgt score 1 op de variabele 'vasten', in het andere geval is de score 0. De onafhankelijke variabelen zijn: het al dan niet kunnen handtekenen van de huwelijksakte door de huwenden, hun socio-economische status en hun vorige burgerlijke staat. Andere onafhankelijke variabelen zijn het al dan niet wettigen van kinderen via de huwelijkssluiting en het huwelijksjaar.

De meeste van deze indicatoren zijn vrij eenduidig. Indicatoren om de socio-economische positie te meten, zijn: het al dan niet tewerkgesteld-zijn in de agrarische sector, het al dan niet behoren tot de lagere klassen (niet- en laaggeschoolden, zonder de fabrieksarbeiders), en het al dan niet verrichten van fabrieksarbeid. Iets moeilijker ligt het (niet) kunnen handtekenen van de huwelijksakte. Dat meer en meer mensen in de loop van de 19de eeuw konden lezen en schrijven, leidde volgens sommigen tot de erosie van de traditionele opvattingen en gewoontes van de bevolking (Easterlin, 1978). Volgens Boonstra (1998) opende het onderwijs voor velen een nieuwe wereld, het bezorgde hen meer gedragsalternatieven, en het verschafte hen de middelen om te kiezen voor innovatie en verandering. Het geletterd-zijn – in onze studie overigens maar zeer aspectueel gemeten als het kunnen handtekenen van de huwelijksakte –, is in die zin een indicator van 'moderne' opvattingen en attitudes.[16] Maar toch heeft dat iets dubbelzinnigs: bloot contact met de moderne cultuur leidt niet automatisch tot het overnemen van die cultuur – vaak gebeurt juist het omgekeerde, al was het maar om zich een eigen identiteit aan te meten. Bovendien stond daar vaak een behoudende waakhond tegenover, namelijk de katholieke Kerk die via haar subtiele wapens van onder meer schuld en boete een stevige greep probeerde te krijgen op het gedrag. In periodes en op plaatsen waar de Kerk het onderwijs(aanbod) domineerde, kon ze via dat kanaal haar 'klassieke' waarden en normen doorgeven, wat betekent dat deze vorm van moderniteit de traditioneel-katholieke cultuur juist versterkte in plaats van erodeerde.

De hercodering voor de logistische regressie werd als volgt uitgevoerd.

Het geletterd-zijn wordt gesplitst in de variabelen schrijven-een en schrijven-beiden.

	Schrijven-een	Schrijven-beiden
Noch bruid, noch bruidegom schrijven (basis)	0	0
Bruid of bruidegom kan schrijven	1	0
Bruid en bruidegom kunnen schrijven	0	1

[16] Zie paragraaf 4. Omwille van de dubbelzinnige meting, gingen we in paragraaf 4 niet dieper in op dit aspect. We nemen de indicator in de analyse op omwille van de volledigheid.

De socio-economische positie van de bruidegom wordt gecodeerd via de variabelen landbouwer, fabrieksarbeider en laaggeschoold. Deze codering is er voor de bruiden.

	Landbouwer	Fabrieksarbeider	Laaggeschoold
Geen van onderstaande (basis)	0	0	0
Landbouwer	1	0	0
Fabrieksarbeider	0	1	0
Laag of ongeschoold	0	0	1

De burgerlijke staat werd gesplitst in de nieuwe variabelen: hertrouw bruid, hertrouw bruidegom, hertrouw beiden.

	Hertrouw bruid	Hertrouw bruidegom	Hertrouw beiden
Beiden ongehuwd (basis)	0	0	0
Alleen bruid hertrouwt	1	0	0
Alleen bruidegom hertrouwt	0	1	0
Beide partners hertrouwen	0	0	1

Voor de variabele 'kind' werd kind = 0 als basis genomen als er geen kind door de huwelijkssluiting werd gewettigd. Werd er wel minstens één kind gewettigd, dan kreeg die variabele de score 1.[17]

Het jaar van de huwelijkssluiting is opgenomen in de variabele huwelijksjaar.

De analyse wordt uitgevoerd voor elke gemeente afzonderlijk. De resultaten zijn weergegeven in de tabellen 5, 6 en 7.[18]

De resultaten bevestigen wat eerder werd vastgesteld: de Leuvense vastenindex verloopt anders dan de Aalsterse en de Bierbeekse. In Leuven neemt het aantal vastenhuwelijken in de loop van de 19de eeuw significant toe, in Aalst en Bierbeek is er een daling (zie de parameters van de variabele huwelijksjaar). Dat moet worden genuanceerd, want er is geen lineair patroon: figuur 3 leert dat de daling van de Aalsterse en van de Bierbeekse vastenindex vooral plaatshad in de eerste helft van de 19de eeuw. Het is dus enkel in Leuven dat de jongere generaties meer tijdens de vasten trouwen dan de oudere generaties. Een tweede belangrijke vaststelling is dat hertrouwers in elke gemeente significant vaker huwen in de vasten dan eersthuwenden (zie de variabelen bruid hertrouwt, bruidegom hertrouwt en beide partners hertrouwen). Maar in Leuven en in Bierbeek wijkt niet elk type hertrouwhuwelijk significant af van het gedrag van de eersthuwenden, wat een moeilijk interpreteerbare nuance is. In Leuven en in Aalst wordt er ook significant meer gehuwd tijdens de vasten door wie een of meer kinderen wettigt, wat in de lijn van de verwachtingen ligt.[19] Zoals gezegd is deze groep bij wijze van spreken al op een ander domein gesecularisseerd, namelijk het hebben van een illegitiem kind, en dat vergemakkelijkt het huwen tijdens de vasten.

17. Deze variabele kan enigszins vertekend zijn door de hoge kinder- en zuigelingensterfte. Het is immers mogelijk dat de illegitieme kinderen stierven vooraleer de ouders huwden. Op die manier verdwijnt het hebben van illegitieme kinderen voor deze koppels uit onze observatie.

18 Voor meer informatie betreffende de interpretatie van de resultaten van deze analyse, zie bijlage.

19 Bij de multivariate analyse van de variabelen 'sociaal-economische positie' en 'kind' stelt zich de kwestie van de multicollineariteit. Dit is hier slechts in beperkte mate het geval. In Leuven varieert het percentage huwelijken met gewettigde kinderen naar sociaal-economische positie tussen 13 en 28%, in Aalst tussen 7 en 16%. Indien we de analyse beperken tot de huwelijken zonder gewettigde kinderen, zien we dat de resultaten voor de variabele 'sociaal-economische positie' ongewijzigd blijven. Indien we de analyses beperken tot de groepen met een hoog percentage gewettigde kinderen of tot de groep met een laag percentage, dan stellen we vast dat in beide analyses zowel voor Aalst als Leuven de variabele 'kind' significant blijft. Een uitzondering hierop stellen we vast bij het beperken van de analyse tot de fabrieksarbeiders, de laag- en ongeschoolden (hoog percentage gewettigde kinderen) in Aalst. De variabele 'kind' is in deze analyse niet significant. Doch, de V-index van de groep met gewettigde kinderen is merkelijk hoger dan de V-index van de groep zonder gewettigde kinderen (respectievelijk 42 en 30), wat toch laat uitschijnen dat de oorspronkelijke interpretatie stand houdt.

TABEL 5: EFFECT VAN HET AL DAN NIET KUNNEN HANDTEKENEN, HET BEROEP VAN DE PARTNERS, DE VORIGE BURGERLIJKE STAAT, HET AANTAL GEWETTIGDE KINDEREN EN HET HUWELIJKSJAAR OP HET AL DAN NIET HUWEN TIJDENS DE VASTEN (LEUVEN, 1800-1913, N = 9.330)

	Parameter	Standaardfout	Wald Chi^2	Waarschijnlijkheid Chi^2	Gestandaardiseerde parameter	Kansverhouding
Intercept	-9.0955	2.7233	11.1548	.0008	/	/
Schrijven: een	0.0842	0.1420	0.3516	.5532	.0181	1.088
Schrijven: beiden	0.0235	0.1417	0.0276	.8681	.0062	1.024
Man landbouwer	-0.8091	0.4710	2.9515	.0858	-.0593	0.445
Man fabrieksarbeider	0.3586	0.1492	5.7738	.0163	.0529	1.431
Man laaggeschoold	0.0515	0.1012	0.2587	.6110	.0142	1.053
Vrouw landbouwer	0.0088	0.6126	0.0002	.9885	.0003	1.009
Vrouw fabrieksarbeider	0.1248	0.3418	0.1334	.7150	.0076	1.133
Vrouw laaggeschoold	0.0718	0.0962	0.5579	.4551	.0197	1.074
Bruid hertrouwt	0.3859	0.1582	5.9482	.0147	.0519	1.471
Bruidegom hertrouwt	0.4973	0.1325	13.5217	.0002	.0767	1.628
Beide partners hertrouwen	0.2653	0.2033	1.7027	.1919	.0293	1.304
Kind	0.4627	0.0967	22.9056	.0001	.1031	1.588
Huwelijksjaar	0.0033	0.0015	4.9971	.0254	.0594	1.003

TABEL 6: EFFECT VAN HET AL DAN NIET KUNNEN HANDTEKENEN, HET BEROEP VAN DE PARTNERS, DE VORIGE BURGERLIJKE STAAT, HET AANTAL GEWETTIGDE KINDEREN EN HET HUWELIJKSJAAR OP HET AL DAN NIET HUWEN TIJDENS DE VASTEN (AALST, 1800-1913, N = 5.496)

	Parameter	Standaardfout	Wald Chi^2	Waarschijnlijkheid Chi^2	Gestandaardiseerde parameter	Kansverhouding
Intercept	8.5094	4.0599	4.3930	0.0361	/	/
Schrijven: een	0.1200	0.1716	0.4892	0.4843	0.0295	1.128
Schrijven: beiden	0.0859	0.1868	0.2115	0.6456	0.0234	1.090
Man landbouwer	0.2165	0.2451	0.7804	0.3770	0.0354	1.242
Man fabrieksarbeider	0.0282	0.2049	0.0189	0.8905	0.0066	1.029
Man laaggeschoold	-0.2211	0.1774	1.5541	0.2125	-0.0591	0.802
Vrouw landbouwer	-0.1698	0.3177	0.2855	0.5931	-0.0218	0.844
Vrouw fabrieksarbeider	0.0239	0.2313	0.0107	0.9177	0.0050	1.024
Vrouw laaggeschoold	0.0072	0.1640	0.0019	0.9649	0.0012	1.007
Bruid hertrouwt	0.8218	0.2266	13.1575	0.0003	0.0995	2.275
Bruidegom hertrouwt	0.4536	0.2119	4.5821	0.0325	0.0678	1.574
Beide partners hertrouwen	0.7757	0.2867	7.3219	0.0068	0.0793	2.172
Kind	0.4011	0.0022	4.4474	0.0350	0.0708	1.494
Huwelijksjaar	-0.0063	0.1902	8.1341	0.0043	-0.1135	0.994

TABEL 7: EFFECT VAN HET AL DAN NIET KUNNEN HANDTEKENEN, HET BEROEP VAN DE PARTNERS, DE VORIGE BURGERLIJKE STAAT, HET AANTAL GEWETTIGDE KINDEREN EN HET HUWELIJKSJAAR OP HET AL DAN NIET HUWEN TIJDENS DE VASTEN (BIERBEEK, 1800-1913, N = 2.130)

	Para -meter	Stan -daardfout	Wald Chi^2	Waar schijnlijk -heid Chi^2	Gestan -daardi- seerde para -meter	Kansver- houding
Intercept	26.2358	9.4300	7.7404	0.0054	/	/
Schrijven: een	-0.5137	0.3795	1.8320	0.1759	-0.1270	0.598
Schrijven: beiden	-0.1869	0.4180	0.1999	0.6548	-0.0515	0.830
Man landbouwer	0.8271	0.6306	1.7202	0.1897	0.2260	2.287
Man fabrieksarbeider	-11.9154	708.7	0.0003	0.9866	-0.7215	0.000
Man laaggeschoold	0.8562	0.6329	1.8297	0.1762	0.2347	2.354
Vrouw landbouwer	-0.4190	0.3695	1.2860	0.2568	-0.1031	0.658
Vrouw fabrieksarbeider	-13.7892	4329.1	0.0000	0.9975	-0.1647	0.000
Vrouw laaggeschoold	-0.6312	0.3722	2.8763	0.0899	-0.1597	0.532
Bruid hertrouwt	0.7050	0.6246	1.2739	0.2590	0.0735	2.024
Bruidegom hertrouwt	1.1850	0.3855	9.4497	0.0021	0.1813	3.271
Beide partners hertrouwen	0.5955	0.7529	0.6257	0.4289	0.0529	1.814
Kind	0.5826	0.4555	1.6359	0.2009	0.0929	1.791
Huwelijksjaar	-0.0164	0.0052	10.1371	0.0015	-0.2894	0.984

De vraag is of de mate van hertrouw en van het huwen in aanwezigheid van een onwettig kind, voldoende zijn om de verschillen tussen Leuven, Aalst en Bierbeek inzake huwen tijdens de vasten te verklaren. Tabel 8 leert dat beide groepen samen in Leuven het sterkst vertegenwoordigd zijn: bijna 40% van het totaal aantal Leuvense huwelijkssluitingen in de periode 1800-1913 was hetzij hertrouwhuwelijk, hetzij een huwelijk met een te wettigen kind. In Bierbeek is dat aandeel maar 23%, in Aalst 27%. Dat is dus dezelfde ordening als voor de vastenindex. De omvang van beide groepen verklaart dus mede waarom de vastenindex in Leuven hoger ligt dan in Aalst, en in Aalst hoger dan in Bierbeek.

TABEL 8: AANDEEL HERTROUWHUWELIJKEN EN HUWELIJKS-SLUITINGEN MET MINSTENS EEN GEWETTIGD KIND (1800-1913)

	Leuven	Aalst	Bierbeek
Aantal huwelijkssluitingen in de steekproef	9.330	5.496	2.130
Aandeel eerste huwelijkssluitingen	80,5	83,4	85,1
Aandeel huwelijkssluitingen zonder de hertrouwers en zonder de eerste huwelijkssluitingen met een gewettigd kind	61,3	72,7	76,6
Aandeel huwelijkssluitingen met minstens een hertrouwer en/of minstens een gewettigd kind	38,7	27,3	23,4

TABEL 9: VASTENINDEX BIJ EERSTEHUWELIJKSSLUITINGEN MET EN ZONDER GEWETTIGDE KINDEREN (1800-1913)

	Leuven		Aalst		Bierbeek	
	Met	Zonder	Met	Zonder	Met	Zonder
Vastenindex	72	45	41	30	21	17
Aantal huwelijkssluitingen	1.793	5.717	584	3.998	182	1.631

Zoals verwacht hangt het al dan niet hertrouwen en het al dan niet aanwezig zijn van te wettigen kinderen samen met de vastenindex. Maar dat alleen kan de verschillen tussen Leuven, Aalst en Bierbeek niet verklaren, er is meer aan de hand. De vastenindex is in Leuven hoger dan in Aalst, en in Aalst hoger dan in Bierbeek, niet alleen voor de hertrouwers en voor wie een kind wettigt, maar ook voor de eersthuwenden (tabel 4 en tabel 9). Een bijkomende verklaring is het verschil tussen Leuven, Aalst en Bierbeek qua relatie tussen de socio-economische positie van de huwenden en de mate van huwen in de vasten. In Leuven huwen fabrieksarbeiders significant vaker in de vasten dan in Aalst en in Bierbeek. Maar ook de andere lagere socio-economische groepen scoren in Leuven hoog op de vastenindex (zie tabel 10), ook al is dat voor de laag- en ongeschoolden niet statistisch significant (tabel 5). Er zijn daar wel significant (op.10-niveau) minder vastenhuwelijken van landbouwers. In Aalst en in Bierbeek is er geen significant verband tussen socio-economische positie en de frequentie van vastenhuwelijken (tabel 6 en 7). Er is dus geen duidelijke tendens in de relatie tussen socio-economische positie en de vastenindex. In Leuven is er niet alleen een significant verschil tussen de verschillende socio-economische groepen, maar deze verschillen zijn mede het resultaat van het feit dat sommige groepen relatief hoog scoren op de vastenindex (zie tabel 10). Een verklaring voor het ontbreken van het industrialisatie-effect in Aalst zou kunnen liggen in de herkomst van de fabrieksarbeiders. Indien ze vooral worden gerekruteerd uit het omliggende platteland, dan kan worden aangenomen dat ze als plattelanders vatbaarder zijn voor de kerkelijke controle, net zoals in Bierbeek. In tabel 11 worden daarom de scores op de vastenindex van de fabrieksarbeiders vergeleken naar afkomst. Die analyse wordt beperkt tot de periode 1880-1913, want toen was de industrialisatie het verst gevorderd.[20] Van de eersthuwende koppels met een fabrieksarbeider als bruidegom, zijn er in Aalst maar 18 homogeen niet-Aalsters, en 414 zijn homogeen Aalsters. In Leuven is de groep migranten zelfs groter: 41 op 226.

[20] Hierbij moet wel worden opgemerkt dat vergelijkingen moeilijk zijn wegens de kleine aantallen.

De lage vastenindex van de Aalsterse fabrieksarbeiders kan dus niet te wijten zijn aan hun rurale afkomst. In Leuven en in Aalst is de vastenindex van de migranten lager of even hoog dan die van de autochtonen, wat normaal is in het licht van de doorgaans rurale achtergronden van de migranten. Maar migranten passen zich natuurlijk ook aan: de hoge vastenindex van de Leuvense migranten toont dat aan. Verder hebben de Aalsterse fabrieksarbeiders ook zonder de migranten een lage vastenindex.

TABEL 10: ZIE VOLGENDE PAGINA

TABEL 11: VASTENINDEX VAN DE INDUSTRIEARBEIDERS NAAR GEBOORTEPLAATS (1880-1913)

	Vasten-index	Aantal huwelijkssluitingen
Aalst		
Geboorteplaats beiden echtgenoten: Aalst	25	428
Geboorteplaats bruidegom: Aalst	23	67
Geboorteplaats bruid: niet Aalst		
Geboorteplaats bruidegom: niet Aalst		
Geboorteplaats bruid: Aalst	26	88
Geboorteplaats beide echtgenoten: niet Aalst	0	18
Leuven		
Geboorteplaats beide echtgenoten: Leuven	77	226
Geboorteplaats bruidegom: Leuven		
Geboorteplaats bruid: niet Leuven	79	67
Geboorteplaats bruidegom: niet Leuven		
Geboorteplaats bruid: Leuven	50	61
Geboorteplaats beide echtgenoten: niet Leuven	74	41

Niet alleen de lage score van de Aalsterse industriearbeiders valt op. Uit tabel 10 blijkt dat de vastenindex voor alle Aalsterse beroepscategorieën vrij laag is in vergelijking met de Leuvense – met de boeren als uitzondering. Er is dus een systematisch verschil over alle socio-professionele groepen heen: de lagere score van Aalst heeft niet te maken met een lage score van één kwantitatief belangrijke beroepscategorie. In Leuven is het verschil tussen de vastenindexen van de socio-economische beroepsgroepen niet alleen groter, ze zijn voor de meeste groepen ook hoger dan de Aalsterse. In het licht van wat hoger werd gezegd, zijn de scores van de Leuvense fabrieksarbeiders en de boeren niet verrassend. Opmerkelijk is wel dat dit in Aalst niet zo is. De 'klassieke' visie op de relatie tussen sociale positie en kerkelijkheid gaat in

TABEL 10: VASTENINDEX NAAR SOCIO-PROFESSIONELE KLASSE VAN DE BRUIDEGOM (EERSTE HUWELIJKEN)

	1800-1840						1841-1880						1881-1913					
	Leuven		Aalst		Bierbeek		Leuven		Aalst		Bierbeek		Leuven		Aalst		Bierbeek	
	V-index	N	V-index	N	V-index	N	V-index	N	V-index	N	V-index	N	V-index	N	V-index	N	V-index	N
Hoge burgerij	38	186	59	52	0	3	46	221	43	54	0	6	25	346	37	104	0	5
Lage burgerij	42	443	53	250	0	33	48	528	28	277	0	46	55	825	23	489	11	67
Boeren	0	42	45	188	54	144	30	52	42	128	3	282	0	25	39	120	4	354
Laaggeschoolden (niet-fabriek)	41	857	30	368	42	204	43	1 277	21	425	3	225	68	1 197	28	702	14	224
Fabrieksarbeiders	77	91	45	121	0	5	58	135	34	385	0	2	75	395	22	601	0	12
Ongeschoolden	53	293	22	70	30	78	63	210	46	101	0	62	80	222	11	70	22	35
Zonder beroep	97	16	78	10	0	1	31	74	0	18	0	3	51	61	62	25	311	5
Beroep niet leesbaar	0	10	-	0	0	1	0	4	0	4	0	1	0	4	0	2		0
Beroep niet opgegeven	111	7	123	19	0	19	0	3	0	6	0	1	0	2	0	3	0	1

Aalst niet op. Anders uitgedrukt: de socio-economische positie van het individu is niet voldoende om de score op de vastenindex te verklaren. Hoger werd gesuggereerd dat dit te maken heeft met de ruimere sociale context, of concreter met de interactie tussen de socio-economische status en de lokale kerkelijke macht en controle.

De resultaten van de tabellen 5, 6 en 7 leren verder dat er in geen van de drie gemeenten een relatie is tussen het huwen in de vasten en het al dan niet kunnen handtekenen. Gezien de al gesignaleerde dubbelzinnigheid van die indicator is het voorbarig te concluderen dat de moderne cultuur geen invloed zou hebben op de (mate van) secularisatie. Maar de resultaten van dit onderzoek bevestigen die veronderstelde relatie niet (op het individuele niveau). Opsplitsing in een periode voor en na 1850 – na 1850 was de Kerk beter in staat de alfabeten te beïnvloeden met eigen propaganda – levert evenmin een verband op.[21]

6.4. Het verschil tussen Leuven en Aalst

Er is gebleken dat er een duidelijk verschil is tussen Leuven en de twee andere gemeenten. In Leuven is het verschil tussen huwen tijdens de vasten en daarbuiten het kleinst, en dat verschil verkleinde nog in de loop van de 19de eeuw. Ook is het verband tussen huwen *in tempore clauso* en de socio-economische positie in Leuven anders dan in Aalst. De Leuvense sociaal-economische modernisatie zorgde blijkbaar meer dan de Aalsterse voor het negeren van het kerkelijk huwelijksverbod in gesloten periodes. Ook toen Aalst volop industrialiseerde, bleef dat zo. Er spelen dus andere factoren dan de industrialisatie een rol, en daarbij valt in de eerste plaats te denken aan de timing van de modernisatie (zie verder) en aan de maatschappelijke condities van het begin van de 19de eeuw – het platform van de modernisatie, zoals de bevolkingsdichtheid, de socio-economische samenstelling, de leeftijdsstructuur en de voorgeschiedenis van de gemeente. Waarom zijn dergelijke verschillen van belang? Het begin van het antwoord ligt in de verklaring van het verschil in kerkelijkheid tussen stad en platteland. Op het platteland was de relatie tussen de pastoor en de parochianen in de 19de eeuw meestal niet erg problematisch. De onkerkelijken daar waren 'vreemden'. De plattelandsgeestelijkheid leefde in solidariteit met de bevolking, en kerkelijke verplichtingen werden vrij strikt nageleefd (Art, 1983). Dat viel ook de kerkelijke overheid op, wat blijkt uit

[21] De resultaten van deze analyse worden hier niet weergegeven. Zij zijn op aanvraag te bekomen bij de auteurs.

allerlei kerkelijke documenten. Art (1974: 44) synthetiseert de getuigenissen als volgt:

> "de Kerk ziet meer kerkgetrouwheid op het platteland dan in de stad omdat blijkens haar getuigenissen: (1) daar een bepaald leefmilieu en maatschappelijke verhoudingen worden gehandhaafd, die in de stad verloren gaan en die blijkbaar in haar ogen bepalend zijn voor de kerkelijkheid, en (2) de onkerkelijkheid het meest optreedt in niet-agrarische professionele groepen."

Een belangrijk verschil tussen de stad en het platteland is dat er op het platteland meer angstsituaties en gevoelens van onzekerheid, machteloosheid en ontbering leven dan in de stad, en dat is een bron van kerkelijkheid (Art, 1974: 52-53). Religie helpt de mens om die situaties leefbaar te maken. Een landelijke omgeving met terugkerende misoogsten, veeplagen en besmettelijke ziekten - een situatie van hulpeloosheid dus - biedt een soort 'natuurlijke motivatie' om te bidden en de kerkpraktijken te volgen. Het opbouwen en het versterken van de katholieke zuil - de armenbijstand, het onderwijs, het verenigingsleven en de politiek - zorgt pas later in de 19de eeuw voor een nieuwe bron van kerkelijkheid. De stedelijke bevolking kent natuurlijk ook haar angstsituaties, maar die zijn kwantitatief zeldzamer en kwalitatief minder ingrijpend dan bij de plattelandsbevolking (Art, 1974: 52-53). Dat verschil in kerkelijke beleving was er ook al vóór 1830 en zelfs vóór 1789 (Art, 1979: 84). Met andere woorden, de beperktere basis voor het ontwikkelen van angstgevoelens zorgt in de steden van oudsher voor een soort basisvervreemding van de Kerk. Hoger is al gebleken dat Leuven en Aalst in het begin van de 19de eeuw andere maatschappelijke condities kennen en dus ook vanuit een andere uitgangspositie aan hun secularisatie begonnen. Leuven was groter dan Aalst, en daardoor kreeg de 19de-eeuwse modernisatie daar een steviger bodem voor verdere vervreemding van de Kerk. Omdat de Kerk toen relatief zwak stond, kon ze maar weinig weerwerk bieden. Aalst daarentegen was in de eerste helft van de 19de eeuw kwantitatief kleiner en kwalitatief provincialistischer, wat een minder vruchtbare bodem is voor kerkvervreemding.

Ook de timing van de modernisering speelt een rol. In Aalst kwam de industrialisatie in de tweede helft van de 19de eeuw op gang. Toen stond de Kerk al wat steviger en kon ze ook meer weerwerk bieden tegen ontwikkelingen die haar niet bevielen. Maar ook dat ging niet zonder slag of stoot, getuige de populariteit van priester Daens en de Christene Volkspartij en de daarmee gepaarde conflicten in het katholieke kamp (Art, 1977: 216). Maar tot een verregaande vervreemding van de Kerk en het compleet negeren van de kerkelijke voorschriften kwam het niet. Het is echter niet uit te sluiten dat indien de industrialisatie in Aalst enkele decennia eerder was begonnen, de Aalsterse vastenindex zou verlopen zoals de Leuvense, dit ondanks het 'kleinstedelijk' karakter van Aalst. Naast de verstedelijking kan dus ook de timing

van de industrialisatie en van de culturele modernisatie de secularisatie bespoedigen.[22]

7. DISCUSSIE

De 19de-eeuwse sociale en culturele veranderingsprocessen waren een voedingsbodem voor vervreemding van de Kerk. Dat erodeerde de bestaande restrictieve regels over het huwen in gesloten periodes. Maar dat gebeurde niet meteen, niet automatisch en niet overal. Stimulerende of remmende factoren waren onder meer de kracht van de traditie, de timing van de sociaaleconomische veranderingen en de mate van blootstelling aan de moderne cultuur. In een regio met late industrialisatie en met een uitgesproken kerkelijke traditie, zullen de behoudende regels langer standhouden. In het landelijke Aalst bijvoorbeeld leverden de vroeg-19de-eeuwse maatschappelijke omstandigheden geen basis voor vervreemding. Wanneer de industrialisatie daar later toch op gang kwam, had de Kerk een voldoende sterke positie om zich met woord en daad te verzetten tegen wat haar niet beviel. De industrialisatie leidde dus niet *linea recta* tot ontkerkelijking.

Leuven had wel een basis voor vervreemding van de Kerk. Leuven was in de eerste helft van de 19de eeuw veel stedelijker dan Aalst, alhoewel er ook hier geen sprake was van echte industrialisatie. Wel was er een zekere modernisatie, die onder meer werd geduwd en getrokken door de expansieve dienstensector. De zwakke positie van de Kerk in het begin van de 19de eeuw legde de basis voor de latere versterking van de kerkelijke vervreemding. Op het moment dat de Kerk zich in de loop van de tweede helft van de 19de eeuw herstelde, was die vervreemding al ver gevorderd. De slaagkansen van de Kerk om de vervreemding tegen te gaan, waren daardoor eerder beperkt.

Bierbeek ten slotte bleef al die tijd klein en agrarisch geïsoleerd. Daardoor waren de uitdagingen voor de Kerk er minder sterk. Kerkelijke vervreemding was in het 19de-eeuwse Bierbeek geen realistische mogelijkheid.

Omdat Leuven op het vlak van evolutie van het huwen in gesloten periodes nogal verschilt van Aalst en Bierbeek, rijst meteen de vraag of die drie regio's ook verschillen op andere dimensies van secularisatie, zoals de evolutie van de politieke secularisatie of van de huwelijksvruchtbaarheid. De uitslagen

---

[22] Uiteraard heeft secularisatie ook een kans wanneer beide factoren (oude stedelijke cultuur, en een vroege en sterke modernisatie) aanwezig zijn. Dit is het geval in Gent. Dit noopt de Kerk tot tegenacties. Zo komt vanaf de jaren vijftig in Gent een reactie op gang met het bouwen van nieuwe kerken en het inrichten van nieuwe parochies, maar deze reactie kwam vrij laat en zij was niet altijd even efficiënt (Art, 1979: 84).

van de eerste parlementsverkiezingen (tabel 12) op basis van enkelvoudig algemeen stemrecht (1919) tonen dat het aandeel stemmen op katholieke lijsten in Aalst groter was dan in Leuven. Dat moet voorzichtig worden geïnterpreteerd want de steden Aalst en Leuven vallen niet samen met kieskantons Leuven en Aalst; die omvatten immers ook het agrarisch ommeland. De gemeenteraadsverkiezingen van 1921 geven hetzelfde beeld. In Aalst is het aandeel kiezers dat voor de katholieke partijen stemt ongeveer 15% hoger dan in Leuven. Er kan worden geconcludeerd dat de verschillen in vastenindex in de 19de eeuw samenvallen met verschillen in politieke secularisatiegraad van het begin van de 20ste eeuw.

TABEL 12: STEMMEN OP KATHOLIEKE LIJSTEN IN LEUVEN EN AALST

	Aandeel stemmen op katholieke lijsten
Parlementaire verkiezingen 1919	
Kanton Leuven	45.6
Kanton Aalst	60.6
Gemeentelijke verkiezingen 1921	
Gemeente Leuven	39.3
Gemeente Aalst	54.9

Er wordt ook een verband met de huwelijksvruchtbaarheid verwacht. Na het godgewijde religieuze leven is het christelijk huwelijksleven voor de Kerk één van de mooiste idealen (Cloet, 1991: 436). Een kroostrijk gezin was daar de bekroning van. Kardinaal Mercier sprak bijvoorbeeld zijn bewondering uit voor gezinnen met meer dan zes kinderen (Cloet, 1991: 440). Geboortebeperking was onaanvaardbaar voor de Kerk, en dat had gevolgen voor de praktijken inzake geboortecontrole:

> "Les attitudes en matière de contrôle des naissances ne dépendent pas forcément de facteurs économiques et elle peuvent en fait être conditionnées par des questions 'idéologiques' telles que la religion ou la politique" (Lesthaeghe & Wilson, 1982: 643).

Voor Frankrijk stelde Lesthaeghe vast dat de regio's met een hoge huwelijksvruchtbaarheid ook hoog scoorden op allerlei indicatoren van katholieke macht, zoals bijvoorbeeld het aantal priesters dat weigerde de revolutionaire eed af te leggen (Lesthaeghe, 1989: 36). Voor België stelde Lesthaeghe een positieve samenhang vast tussen de huwelijksvruchtbaarheid en de vastenadventsindex – gemeten per provincie. De Vlaamse provincies (zonder Brabant)

scoorden hoog qua huwelijksvruchtbaarheid en laag op de vasten-adventsindex (Lesthaeghe, 1989: 36). Om dit na te gaan binnen Vlaanderen vergelijken we de huwelijksvruchtbaarheid van Leuven, Aalst en Bierbeek (zie tabel 13). Hiertoe gebruiken we de Coale-indices (Coale & Watkins, 1986, appendix B). Deze zijn gebaseerd op de gegevens van de 19de-eeuwse volkstellingen. De Leuvense cijfers liggen systematisch onder de Aalsterse, hetzelfde profiel dus als dat van de vastenindex. De Bierbeekse cijfers liggen in dezelfde lijn: Bierbeek heeft de laagste vastenindex en (voor vijf van de zeven meetpunten) de hoogste huwelijksvruchtbaarheid. Samengevat wijst de samenhang tussen enerzijds de politieke secularisatie en de huwelijksvruchtbaarheid en anderzijds met het meer of minder huwen in gesloten periodes erop dat de 19de-eeuwse Leuvense samenleving inderdaad grondig verschilde van de Aalsterse (en de Bierbeekse).

TABEL 13: COALE-INDEXEN VAN HUWELIJKSVRUCHTBAARHEID IN LEUVEN, AALST EN BIERBEEK TIJDENS DE 19DE EEUW EN IN 1910

	1846	1856	1866	1880	1890	1900	1910
Leuven	0.709	0.690	0.735	0.726	0.657	0.529	0.361
Aalst	0.767	0.848	0.929	0.898	0.751	0.796	0.521
Bierbeek	0.584	0.954	1.054	0.819	0.825	0.897	0.772

Bron: eigen berekeningen [23]

Een belangrijke conclusie uit ons onderzoek is de hypothese dat het uitblijven van een industrialisatie-effect in Aalst te wijten is aan de timing van deze industrialisatie. Die hypothese kan worden getoetst in vergelijkbare regio's in bijvoorbeeld de Rupelstreek met zijn steenbakkerijen. Maar ook Gent – het Manchester van het Europese vasteland – is een interessante regio wegens de vroege en relatief sterke urbanisatie en industrialisatie. De situatie in de landelijke gemeenten zou dan weer moeten neigen naar de Bierbeekse, maar ook hier zijn er leerrijke replicaties mogelijk, bijvoorbeeld in gemeenten met een liberaal bestuur in de 19de eeuw.

[23] Voor meer informatie betreffende de precieze berekeningswijze van de Coale-index, zie: Coale, 1986: appendix B.

BIBLIOGRAFIE

ALTER (G.), *The influence of social stratification on marriage in nineteenth century Europe. Verviers, Belgium, 1844-1845*, Pennsylvania, University of Pennsylvania, 1978

ART (J.), *Kerkelijkheid als gedeeltelijke reflex op socio-economisch situaties in de 19de eeuw*, Gent, 1974, 61 p. (Postakademiale werkkolleges 1973-74, cyclus: Mechanismen van machtsverwerving en machtsbehoud. Dossier 2)

ART (J.), *Determinanten van kerkelijkheid: relaties tussen de structurele uitbouw van de Kerk, haar aanhang en de socio-economische evolutie (Bisdom Gent, 1830-1914)*, Gent, s.n., 1975

ART (J.), *Kerkelijke Structuur en Pastorale Werking in het Bisdom Gent tussen 1830 en 1914*, Kortrijk-Heule, UGA, 1977

ART (J.), *Herders en parochianen. Kerkelijkheidsgegevens betreffende het Bisdom Gent, 1830-1914*. Gent, Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, 1979

ART (J.), BAERTEN (J.), e.a., *Geschiedenis van de kleine man*, Brussel, BRT-Open School, 1983

ART (J.), "Aspecten van de religieuze praktijk", in: M. CLOET (red.), *Het bisdom Gent (1559-1991) Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, p. 413-435

ART (J.), "De pastorale methodes van de Vlaamse parochiegeestelijkheid: verandering of continuïteit", in: E. LAMBERTS (red.), *Een kantelend tijdperk. De wending van de kerk naar het volk in Noord-West-Europa (1890-1910)*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1992, p. 227-243

BILLIET (J.) (red.), *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1988

BOONSTRA (O.), "The Impact of Education on the Demographic Life Course: The Family Reproduction Process of Literates and Illiterates in the Netherlands at the End of the Ninetheenth Century", *The History of the Family*, 3 (1998), p. 303-313

BOUTRY (P.), "Industrialisation et déstructuration de la société rurale", in: P. BOUTRY, P. JOUTARD, D. JULIA e.a., *Du roi Très Chrétien à la laïcité républicaine (XVIIIe – XIXe siècle)*, Paris, Seuil, 1991, (tome 3 in: J. Le Goff, R. Rémond (eds.), Histoire de la France Religieuse), p. 271-292

BOUTRY (P.), JOUTARD (P.), JULIA (D.) e.a., *Du roi Très Chrétien à la laïcité républicaine (XVIIIe-XIXe siècle)*, Paris, Seuil, 1991

BOVIN (K.), GOEDSEELS (V.), VAN MELLAERT (P.), *Boerderijen in Bierbeek*, Leuven, Centrum Agrarische Bouwkunde-K.U.Leuven, 1985

CLOET (M.) (red.), *Het bisdom Brugge (1559-1984), Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, West-Vlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, 1984

CLOET (M.), "Het huwelijksleven", in: (M.) CLOET (red.), *Het bisdom Gent (1559-1991) Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, p. 436-444

COALE (A.) & WATKINS (S.), *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton, Princeton University Press, 1986

COMTE (A.), *Cours de philosophie positive*. Paris, Hermann, 1998 (eerste editie 1830)

COURTEAUX (F.), VAN LUL (A.), "Aalst. Een eeuw evolutie", *Het Land van Aalst*, 7, (1), p. 170-207

CRESSY (D.), "The seasonality of marriage in Old and New England", *Journal of Interdisciplinary History*, XVI:I, 1985, p. 1-21

DE BELDER (J.), "Beroep of bezit als criterium voor de sociale doorsnede. Een aanzet tot uniformisering van reconstructiemethoden", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 1976, p. 257-279.

DE HAUWERE (H.), *Vergelijking tussen twee Vlaamse steden die een zeer verschillende demografische ontwikkeling kenden in de hedendaagse tijden (1784-1940): Aalst en Dendermonde*, Leuven, s.n., 1964

DEKIMPE (J.), "G.J. Waffelaert", in: (M.) CLOET (red.), *Het bisdom Brugge*, 1984, p.375-388

DE SMET (R.), EVALENKO (R.), FRAEYS (W.), *Atlas des élections belges 1919-1954*, Bruxelles, Institut de sociologie Solvay, 1958

DOBBELAERE (K.), "Secularization: a multidimensional concept", *Current Sociology*, vol. 29, 2, 1981

DOBBELAERE (K.), *Het 'volk-gods' de mist in? Over de kerk in België*, Leuven/Amersfoort, Acco, 1988

DURKHEIM (E.), *Le suicide*, Paris, Presses Universitaires de France, 1997 (eerste editie 1895)

EASTERLIN (R.A.), "The economics and sociology of fertility. A synthesis", in: TILLY C., *Historical Studies of changing fertility*, Princeton, 1978, Princeton University Press, p. 57-133

FARAGO (T.), "Seasonality of marriages in Hungary from the eighteenth to the twentieth century", *Journal of Family History*, 19, 1994, p. 333-350

GEENS (J.), "Guido Gezelle en 't Jaer 30, 1864-1870: de popularisatie van het ultramontanisme", in: E. LAMBERTS (red.), *De Kruistocht tegen het Liberalisme*, Leuven, Kadoc-Universitaire Pers Leuven, 1984, p.160-199

HELLEMANS (S.), *Strijd om moderniteit*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1990

HUMBEECK (K.), *Onder de giftige rook van Chipka. Louis Paul Boon en de fabrieksstad Aalst*, Gent-Amsterdam, Ludion-Querido, 1999

JACQUEMIN (A.), "Modernisation de la nuptialité et différenciation sociale dans une métropole urbaine. Liège entre 1840 et 1890", in : C. DESAMA, M. ORIS (eds.), *Dix essais sur la démographie urbaine de la Wallonie au XIXe siècle*, Bruxelles, Crédit Communal, 1998, p. 197-242 (Collection Histoire en -8°, n°98)

JULIA (D.), "Des indicateurs de langue durée", in: P. BOUTRY, P. JOUTARD, D. JULIA e.a., *Du roi Très Chrétien à la laïcité républicaine (XVIIIe-XIXe siècle)*, Paris, Seuil, 1991, (tome 3 in: J. Le Goff, R. Rémond (eds.), Histoire de la France Religieuse), p. 178-209

KUSSMAUL (A.), "Time and space, hoofs and grains: the seasonality of marriage in England", *Journal of Interdisciplinary History*, XV:4, 1985, p. 755-779

LAMBERTS (E.) (red.), *De Kruistocht tegen het Liberalisme. Facetten van het ultramontanisme in België in de 19de eeuw*, Leuven, Kadoc – Universitaire Pers, 1984

LAMBERTS (E.) (red.), *Een kantelend tijdperk. De wending van de kerk naar het volk in Noord-West-Europa (1890-1910)*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1992

LESTHAEGHE (R.), WILSON (C.), "Les modes de production, la laïcisation et le rythme de baisse de la fécondité en Europe de l'ouest de 1870 à 1930", *Population*, 3, 1982, p. 623-646

LESTHAEGHE (R.), *Motivation and legitimation: living conditions, social control and the reproductive regimes in Belgium and France from the 16th through the 19th century*, Brussel, VUB-Centrum voor Sociologie, 1989

LESTHAEGHE (R.), "Moral Control, Secularization and Reproduction in Belgium (1600-1900)", in: Société belge de démographie, *Historiens et Populations, Liber Amicorum Etienne Hélin*, Louvain-la-Neuve Eds. Academia, 1991, p. 259-279

MACLAREN (A.), *Religion and Social Class. The Disruption Years in Aberdeen*, London-Boston, Routledge and Kegan Paul, 1974

MAGITS (M.), *Demografische en sociale strukturen te Leuven (1846-1860)*, s.l., s.n., 1974

MATTHIJS (K.), VAN BAVEL (J.), VAN DE VELDE (I.), *Leuven in de 19de eeuw. De bevolking: een spiegel van het dagelijkse leven*, Leuven, Acco, 1997

MATTHIJS (K.), *De mateloze 19de eeuw. Bevolking, huwelijk, gezin en sociale verandering*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2001

MENARD (S.), *Applied Logistic Regression Analysis*, Thousand Oaks- London-New Delhi, Sage Publications, 1995 (Series: Quantitative Applications in the Social Sciences, 07-106)

PARSONS (T.), *Essays in Sociological Theory*. New York, The Free Press, 1954

PEETERS (M.), *Leven in het oude Leuven*, Gent, Stichting Mens en Kultuur, 1992

PEETERS (H.), *De beroepenclassificatie toegepast op de huwelijksakten van Leuven, Bierbeek en Aalst, 1800-1913*, Leuven, K.U.Leuven, 1996 (intern werkdocument)

SHORTER (E.), *The Making of the Modern Family*, New York, Basic Books, 1975

VAN BUYTEN (L.), *Leuven anno 1789*, Leuven, BBL, 1989

VANDENBROEKE (C.), *Vrijen en Trouwen? Van de Middeleeuwen tot heden. Sex, liefde en huwelijk in historisch perspectief*, Brussel-Amsterdam, Elsevier, 1986

VANHAUTE (E.), "Het debat dat er geen was. Sociale stratificatie in de geschiedschrijving", in: J. ART, L. FRANÇOIS (red.), *Docendo Discimus. Liber Amicorum Romain Van Eenoo*, Gent, Academia Press-Universiteit Gent Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, 1999, 229-240

VAN POPPEL (F.), *Trouwen in Nederland. Een historisch-demografische studie van de 19e en vroeg-20e eeuw*, Den Haag, Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, 1992

VAN POPPEL (F.), "Seasonality of work, religion, popular customs: the seasonality of marriage in the nineteenth- and twentieth-century Netherlands", *Continuity and Change*, 1995, 10, 2, p. 215-256.

VERMEULEN (A.-M.), "De huwelijksacten van de burgerlijke stand als bron voor sociaal-economische geschiedschrijving. Beroepsoriëntatie en sociale homogamie in het 19de-eeuwse Gent", *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 39, 1985, p. 203-222.

VOVELLE (M.), "C'est la faute à la Révolution", in: P. BOUTRY, P. JOUTARD, D. JULIA e.a., *Du roi Très Chrétien à la laïcité républicaine (XVIIIe-XIXe siècle)*, Paris, Seuil, 1991, (tome 3 in: J. Le Goff, R. Rémond (eds.), Histoire de la France Religieuse), p. 262-271

VRIELINCK (S.), De *territoriale indeling van België (1795-1963) : bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk), met de officiële uitslagen van de algemene volkstellingen*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2000.

BIJLAGE

In deze bijlage geven we een korte toelichting bij de presentatie van de resultaten van de logistische regressieanalyses in tabellen 5-7 (zie ook onder meer: Menard, 1995):

1. de betekenis van de gebruikte termen

(Regressie) parameter: dit is de verandering in de afhankelijke variabele (logit Y), wanneer de onafhankelijke variabele stijgt met 1 eenheid.

Standaardfout: dit is de standaardfout van de regressieparameter.

Wald chi^2: dit is de toetsingsgrootheid. De formule om deze maat te berekenen, is de volgende: Wald ch^2 = (parameter/standaardfout)^2

Waarschijnlijkheid chi^2: dit is de kans dat de concrete waarde van Wald chi^2 bekomen wordt, indien er geen verband is tussen de onafhankelijke en de afhankelijke variabele (dus door toeval). Indien deze kans kleiner is dan 5% (0.05), wordt aangenomen dat er wel degelijk een verband is tussen de onafhankelijke en de afhankelijke variabele. Het verband wordt dan bestempeld als 'statistisch significant'.

Gestandaardiseerde parameter: is de waarde van de parameter in functie van de standaardafwijking. De gestandaardiseerde parameter geeft weer met hoeveel standaardafwijkingen de afhankelijke variabele verandert wanneer de onafhankelijke variabele met 1 standaardafwijking toeneemt.

Kansverhouding: dit is het getal waarmee de odds om tijdens de vasten te huwen vermenigvuldigd wordt, voor elke stijging van 1 eenheid in de onafhankelijke variabele. Indien dit getal groter is dan 1, betekent dit dat de kans om tijdens de vasten te huwen toeneemt.

2. een substantieve interpretatie

De parameters laten ook toe om de resultaten op een substantieve manier te interpreteren. Op basis van de parameters kunnen we berekenen hoe groot de kans is dat een bepaald koppel huwt tijdens de vasten indien het een welbepaalde constellatie van kenmerken heeft. Met een constellatie van kenmerken bedoelen we de scores op de in het model opgenomen variabelen.

De technische procedure is de volgende: de parameters van de verschillende variabelen worden opgeteld, rekening houdend met de positie van een

bepaald koppel op die variabelen. Indien de man landbouwer is, dan is de score op de variabele 'man landbouwer' gelijk aan 1 (en de score op de variabelen 'man fabrieksarbeider' en 'man laaggeschoold' gelijk aan 0). Deze scores worden vermenigvuldigd met de parameterwaarde. De som van deze vermenigvuldigingen levert de z-score op. Deze z-score wordt in de volgende formule gebracht:

Kans (huwen tijdens vasten) = 1/(1 + e(-z))

We geven enkele voorbeelden:

De kans dat een Leuvens koppel in het jaar 1890 tijdens de vasten huwt, wanneer één van hen kan schrijven, beiden fabrieksarbeiders zijn, beiden hertrouwen en er minstens één kind wordt gewettigd, bedraagt 21%.

De kans dat een Aalsters koppel met dezelfde eigenschappen tijdens de vasten huwt, bedraagt slechts 8,5%.

De kans dat een Bierbeeks koppel in het jaar 1890 tijdens de vasten huwt, wanneer één van hen kan schrijven, beiden landbouwers zijn, beiden ongehuwd zijn en er geen kinderen worden gewettigd, bedraagt minder dan 1%.

Le mariage pendant l'avent et le carême au 19ième siècle en Flandre

KOEN MATTHIJS
BART VAN DE PUTTE

RÉSUMÉ

L'église désapprouve le mariage pendant le carême et l'avent, toutefois ce principe n'est pas toujours strictement respecté. Par l'analyse du mariage pendant les periodes fixes, nous continuons l'étude du processus de sécularisation au 19ième siècle en Flandre. Nous nous basons sur les actes de mariage établis par les services d'état civil des communes de Louvain, Alost et Bierbeek pendant la période de 1800-1913 (N=16.956). Nous mesurons la fréquence des mariages durant une période fixe et principalement au moyen de l'indice carême. Cet indice indique s'il y a plus ou moins de mariages pendant le carême comparé à l'expectation normale en fonction des mariages étalés arbitrairement à travers de l'année. Nous utilisons également une analyse logique et régressive afin d'étudier les différences entre les groupes sociaux.

L'analyse nous montre qu'il y des groupes plus vulnérables au mariage pendant la période close, notamment les cas de remariage ainsi que les couples qui veulent légitimer un enfant par le mariage. Ensuite il apparaît une différence évidente entre Louvain et les deux autres communes. Louvain connaît plus de mariages pendant le carême et ce nombre s'accentue au travers du 19ième siècle. Ce n'était pas le cas pour Alost et Bierbeek où l'on essayait fortement d'éviter les mariages pendant le carême. En outre, ce n'est qu'à Louvain que nous constatons une relation significative entre le mariage pendant le carême et la situation socio-économique des mariés.

Les différences entre les trois communes peuvent être attribuées à leurs différents caractères sociaux. Louvain était une ville moyenne, avec différents services, et connaissait probablement une culture urbaine qui s'était depuis longtemps relativement aliéné de l'église. La modernisation socio-économique précoce eut lieu dans une période où l'église était relativement faible. Alost par contre était dans la première moitié du 19ième siècle quantitativement plus petite, mais qualitativement plus provinciale, ce qui provoquait une aliénation moins importante de l'église. A Alost, l'industrialisation prend son élan dans la deuxième partie du 19ième siècle. Pendant cette période l'église avait renforcé sa position et pouvait ainsi mieux relever les défis qui lui étaient présentés. Comme Bierbeek a gardé pendant tout le 19ième siècle son caractère de commune rurale, il n'y était pas une aliénation de l'église.

Marriage during Lent and Advent in 19th century Flanders

KOEN MATTHIJS
BART VAN DE PUTTE

SUMMARY

The Church disapproved of marriages during Lent and Advent, although this was not always nor everywhere lived up to. By measuring the frequency of marrying during the 'closed periods', we analyse the process of secularisation in 19th century Flanders, making use of the marriage certificates of the registrar's office of Leuven, Aalst and Bierbeek during the period 1800-1913 (N = 16.956). The frequency of marriages in the closed periods is measured mainly by the lent index. This index measures whether there are less or more marriages during Lent than can be expected if marriages were randomly distributed over the year. We also use logistic regression analysis to estimate the differences between social groups.

The results show that two groups have a high risk of marrying during Lent, namely remarrying persons and those legitimating a child at marriage. Furthermore, Leuven shows a different pattern than Aalst and Bierbeek. In Leuven, more marriages are held during Lent and its frequency increases during the 19th century. This was not the case in Aalst and Bierbeek, where closed periods were more respected. Moreover, only in Leuven there is a significant relation between socio-economical position and marrying during Lent.

The differences between the three municipalities can be ascribed to their different societal characteristics. Leuven was a middle-sized city, characterized by a broad service sector, and therefore its citizens traditionally had a relative strong alienation from the Church. Moreover, the early socio-economic modernisation coincided with a period of organisational weakness of the Church. Aalst on the contrary was a small, provincial city, which was not a favourable condition for secularisation. The industrialisation took off in the second half of the 19th century, a periode in which the Church had regained and even strengthened its organisational power which made it more easy to cope with threatening challenges. During 19th century, Bierbeek was a small agricultural village, without alienation from the Church.